

Jelínek, Milan

[Popović, Ivan. Историја српскохрватског језика]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1958, vol. 7, iss. A6, pp. 145-148

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101472>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Výklad o literárních družích a stylech na str. 89—95 by měl více dbát chronologie památek. Zadoňština je položena před povídku o dobytí Rjazaně a o stylu vojenských povídek tu není ani zmínky.

Význam tisku v době Īvana IV. je rovněž přeceněn (102). Jak ukázal Blagoj, ještě v době Petrově až do Trediakovského šířila se literatura jen v rukopisech (*Istorija ruskaj literatury 18 veka*, 2. vyd., 1951, str. 44).

Pronikání lidových prvků do literatury je ukázáno na díle Avvakumově, ač po té stránce je neméně zajímavá bohatá satirická literatura druhé poloviny 17. stol.; z té je uvedena povídka o Jeršovi, ale až v době Petrově (137).

Výklady o době Petrově by měly být lépe uspořádány, aby se v kapitole o ztechničtení slovníku nerozbíral *Leksikon vokabulam novym* (125—127), o němž se znovu hovoří v kapitole o mluvnicích a slovnících (145—146).

St. Javorskij byl spíše odpůrcem Petrovým než jeho spolupracovníkem (132).

Poměr Trediakovského k staroslovenštině byl dosti složitý a je třeba jej vyložit, aby se jeho předmluva k románu *Jizda na ostrov lasky* nevykládala jako projev jeho odporu k Lomonosovu, který byl v té době ještě studentem (166).

V kapitole o Bělinském jsou uvedeny snad všechny jeho výroky o jazyce a stylu, nic se však nedovídáme o stylu Bělinského.

Ukrajinský existovaly v literatuře již před Gogolem (Polockij, Prokopovič, Kantemir a j.) a je snad zbytečné je vypočítávat (310).

Rejstříky jsou v každé odborné publikaci věc velmi důležitá. Prokazují dobrou službu nejen čtenáři, nýbrž i autorovi, který uvidí své dílo z jiné perspektivy, povšimne si pak disproporcí v zpracování látky, opakování příkladů a pod. V knize A. I. Jefimova, bohužel, není žádný rejstřík.

Přes uvedené připomínky, které by bylo možno ještě rozhojnit, můžeme práci A. I. Jefimova jen vítat. Souborného díla o dějinách spisovného jazyka a jeho stylů bylo svrchované třeba a kniha Jefimova přišla velmi vhod. Četné dílčí práce umožnily tuto zajímavou syntesu a celkový pohled na vývoj jazyka opět podává přehled mezer a nedostatků v dílčích pracích. Zdá se, že byly zaměřeny příliš staticky. Prohlásil-li Bělinskij, že bez Deržavina, Zuckovského, Baťušкова by nebylo Puškina, myslil především na básnický jazyk (Sočinenija Aleksandra Puškina, str. 292 v třísvalkovém vyd. Bělinského, sv. 111, Ogiz 1948). Četba Jefimovovy knihy vyvolává četné námítky a otázky, různé podle odborného zaměření čtenářova, nutí k přemýšlení, co ubrat, co přidat, jak uspořádat látku, vymezit kompetenci jednotlivých vědních disciplín, které se podílejí na dějinách spisovného jazyka, aby obraz vývoje byl co nejpřesvědčivější. Je to kniha v mnoha směrech podnětná, a to je její další veliký klad.

Marie Koutná

Dr Ivan Popović: *История сербохрватског језика*, Matica Srpska, Novi Sad 1955, 163 (3) s.

Docent filosofické fakulty v Novém Sadě Ivan Popović si dal velmi nesnadný úkol: shrnout co nejstručněji základní poznatky, ke kterým došla jazykověda domácí i zahraniční v bádání o historii srbocharvátského jazyka. Úkol si ještě ztížil tím, že se rozhodl sledovat hlavní vývojovou linii srbocharvátstiny od rozpadu praslovenské jednoty až do našich dnů, tedy v maximálním časovém rozpětí. Nebude snad sporu o tom, že každý takový pokus jednotlivce přináší s sebou velké nebezpečí povrchnosti a nutí autora reprodukovat ve zjednodušené podobě výsledky nejrozmantějších monografických studií, které zpracovávají ten nebo onen úsek historie jazyka, po případě ten nebo onen jazykový jev s nestejnou hloubkou badatelského záberu, s rozdílnými metodickými hledisky a s rozmanitými cíli. Nechci tím ovšem říci, že by autor synthetické práce byl odkázán jen na výsledky vlastního bádání a že by nemohl využívat výsledků cizích — to by pak dílčí bádání ztratilo do značné míry svůj smysl.

Posuzujeme-li Popovićovu synthetickou práci s hlediska, jak se mu podařilo využít dosavadních dílčích výsledků bádání o dějinách srbocharvátského jazyka a jak různorodé poznatky stmelil, tu se neubráníme na mnoha místech dojmu, že na jedné straně příliš zjednodušoval výklad jevů majících základní význam pro zachycení vývojové linie srbocharvátstiny, na druhé straně pak přeceňoval některé detaily stojící stranou hlavního vývojového proudu. Co však nemůžeme autorovi upřít, je skutečnost, že dal do rukou čtenářů knížku potřebnou, podávající cenné informace o všech důležitých etapách vývoje srbocharvátského jazyka a poskytující hojná bibliografická data, která přímo vyzývají zájemce k hlubšímu studiu jednotlivých vývojových období z monografických prací. Dobrý znalec toho nebo onoho

období vývoje srbocharvátštiny by sice mohl autorovi vytknout neúplnost bibliografických dat, ale vzhledem k zaměření práce by byla podobná výtka neoprávněná.

V úvodu autor správně ukazuje na nadřazenost pojmu *dějiny jazyka* nad pojmem *historická mluvnice*. Budeme souhlasit s tím, že dal přednost terminu *dějiny jazyka* před termínem *vývoj jazyka*, neboť se neomezil jen na vývoj srbocharvátštiny, nýbrž dosti pečlivě zachycuje ve své práci i srbocharvátské vlivy na sousední jazyky. Je také správné, že zdůrazňuje vedle genetických svazků srbocharvátštiny i její svazky s jazyky geneticky nepřibuznými nebo jen vzdáleně příbuznými (t. zv. svazky balkánské). Snad by nebylo třeba, jak to činí autor, kvalifikovat opomíjení svazků geografických jako linguistický „romantismus“ nebo dokonce „rasismus“. Příčina není většinou v tom, že by autoři nechtěli uznávat vývojové rysy společné s jazyky geneticky nepřibuznými nebo jen vzdáleně příbuznými, nýbrž v užším zaměření na studium gramatické nebo lexikální struktury pouze jednoho jazyka. Takové studium je zcela oprávněné, neboť struktura jazyka zůstává stále celistvou strukturou, i když ji obměňovaly cizí vlivy. Zasažení vývoje srbocharvátského jazyka do dvojího rámce — genetického slovanského a geografického balkánského — je ovšem velkým kladem Popovičovy syntese. Podotýkám jen, že Popovič patrně pod vlivem Sandfeldovým a Skokovým přeceňuje význam různých vlivů románských.

V I. kap. pojednává autor o vývoji jihoslovanských jazyků od „rozpadnutí praslovanské jednoty do příchodu Slovanů na Balkán“. Přijímá tradiční názory na pravlast Slovanů a na nářeční diferenciaci slovanského prajazyka a poněkud anachronicky mluví o nářečních isoglossách, které počaly vymezovat příští skupiny slovanských jazyků. Podrobněji se zastavuje v otázky, zdali lze předpokládat ještě před pronikáním části Slovanů do jihovýchodní Evropy nějakou „obecně jihoslovanskou“ jazykovou (nikoli jen geografickou) jednotu. Uvádí tu — ovšem se značným zjednodušením — negativní názor Ramovičů a pozitivní názory V. Jagiče, A. Meilleta, A. Marguliese, N. van Wijka a R. Boškoviče. Autor sám je zastáncem jednoty, třebaže si je vědom toho, že je nesnadné takovou jednotu dokázat. Za společné jihoslovanské „inovace“ pokládá především $e < \epsilon$, $ra-$, $la-$ za každé $or-$, $ol-$, 2. sg. a 1. pl. u \dot{z} -kmenů a 4. pl. u \dot{z} -kmenů a \dot{z} -kmenů na $-e$, 7. sg. u o -kmenů na $-om$, pravděpodobně i spojku da v účelovém významu. Nebudeme zajisté pochybovat o tom, že tu jde vsutku o znaky společné dříve všem jihoslovanským jazykům, ale sotva můžeme souhlasit s kladením těchto znaků do jedné časové roviny. Zejména změna $e > \epsilon$ je jev nesporně pozdní a stejně je tomu i u ustálení účelové funkce spojky da . Opatrněji je třeba také užívat termínu „inovace“ (zvláště se to týká tvarů \dot{z} -kmenů a io -kmenů na $-e$). Autor také poněkud nekriticky přijímá na podporu svého názoru o prastaré jihoslovanské jednotě výsledky Boškovičova rozboru jihoslovanských slovtvorných přípon. Závěry Boškovičovy platí — a to jen do jisté míry — pro pozdější vývoj jihoslovanských jazyků, nikoli pro období „nářeční“ diferenciacie praslovanského jazyka ve staré vlasti Slovanů. Zdrobnovací přípony $-cb$, $-ica$ a přechylovačí $-ica$ nemohou být charakteristické pro období jihoslovanské jazykové jednoty, protože jsou dosti hojně doloženy ještě v nejstarších písemných památkách Slovanů západních i východních a teprve v historickém vývoji jich nápadně ubývá.

Počátek pohybu části Slovanů na jih klade Popovič, opíraje se především o byzantská svědectví, asi do I.—II. stol. n. l. a ztotožňuje se se stanoviskem Lehra-Splawiňského, že na území pannonském již neexistovala jihoslovanská jazyková jednotka. Na důkaz uvádí některé maďarské vypůjčky ze slovanštiny, které jsou charakterisovány bulharskými skupinami \dot{z} a $\dot{z}d < t$ (kf) a d . Ze slov jako *mostoha* „macecha“, *nyüst* „dratva“, *rozda* „rez“ nemůžeme však vyvozovat nic jistého pro období I.—VII. stol. n. l., protože se tato slova dostala do maďarštiny nejdříve v X. stol. Je však pravděpodobné, že v pannonské oblasti probíhala intenzivněji nářeční diferenciacie, která začala ještě v pravlasti Slovanů.

Ve shodě s dosavadní jazykovědnou tradicí Popovič připomíná, že jižní Slované sousedili před IX. stol. s Čechy, Slováky, Ukrajinci a Rusy a pro své tvrzení uvádí některé společné hláskoslovné a tvaroslovné jevy. O bezprostředním sousedství jižních Slovanů se Slovany západními a východními nelze zajisté pochybovat, ale je nutno obezřetněji užívat národních názvů Slovanů v raném středověku. Vůbec si sousedství jižních Slovanů se Slovany východními musíme představovat tak, že tu nebyla nějaká ostrá jazyková hranice, nýbrž široké přechodové pásmo tvořené svazkem „nářečních“ isogloss (s tohoto hlediska lze chápat teorie o přechodovém „pannoskoslovanském“ a „dáckoslovanském“ jazyku).

Ve II.—IV. kap. pojednává Popovič o etnických substrátech na Balkáně, v Pannonii a v Dácii a o šíření jižních Slovanů na území jihovýchodní Evropy. Nejprve určuje podle K. Jirečka hranici mezi sférou vlivu jazyka latinského a řeckého a pak sleduje v hrubých rysech osud balkánských románských jazyků, které přežily Římské imperium: zmiňuje se o jazyce dalmátském, istrorománském, o nářečích furlanských v severní Istrii a v oblasti Terstu a poněkud dále se zastavuje u otázky vzniku „prarománského“ jazyka a jeho rozpadu

na skupinu dákorumunskou a makedonskorumunskou. Řečtině věnuje jen poznámku týkající se romanisace řeckých osad na pobřeží Jaderského moře. Velmi stručně shrnuje autor rozdílné názory na původ a povahu jazyka ilyrského, thráckého a makedonského a blíže vymezuje původní rozsah albánštiny, ve které vidí podle Bariče pokračovatelku starého jazyka thráckého. Třebaže chápeme autorovu snahu podat co nejstručnější přehled, přece nemůžeme souhlasit se značným zjednodušením některých otázek (zejména ilyrské) a se zanedbáním chronologie. Měli bychom ještě kritickou poznámku k tomu, že autor užívá slova *substrát* v širším smyslu, než je běžné v lingvistické literatuře (na př. pojednává v kapitole o „lingvistických substrátech“ i o jazycích a nářečích živých — o rumunštině, o albánštině, o italském nářečí benátském a j.).

Přechod Slovanů přes Sávu a Dunaj klade Popović ve shodě s tradičními názory do VI. a VII. stol. a nepochybuje o tom, že slovanský živel rychle nabyl rozhodné převahy na větší části území dnešní Jugoslávie a Bulharska. Jen románské jaderské přímoří vzdorovalo dlouhou slavisací a samo po dosti dlouhou dobu pohlcovalo slovanský živel. Je také pravděpodobné, že se delší dobu udrželi na území dnešní Jugoslávie a Bulharska staří Rumuni a Albánci.

Podrobněji se Popović zabývá t. zv. vojvodinskou a slavonskou otázkou. Vyslovuje názor, že obě tyto oblasti byly osídleny hned při příchodu Slovanů na Balkán a že existuje nepřetržitá spojitost mezi tímto dávným slovanským obyvatelstvem a dnešním obyvatelstvem srbským (ve Vojvodině) a charvátským (v Slavonsku). Na podporu svého mínění uvádí některé argumenty toponymické a dialektologické (především tvaroslovné archaismy). Zvážíme-li však dnešní stav nářečí vojvodinských a slavonských, sotva budeme moci souhlasit s autorem, neboť nad archaismy mají zřetelnou převahu nářeční inovace přinesené silným proudem imigračním. Zdá se, že se původní slovanské obyvatelstvo rozplynulo v tomto imigračním přílivu, ale že zanechalo některé archaické stopy v místních nářečích.

Pečlivě shrnuje autor dosavadní poznatky o dávném rozšíření Slovanů mimo území dnešní Jugoslávie i Bulharska a dokládá svá tvrzení toponymy a lexikálními výpůjčkami. Nejprve shledává stopy slovanského osídlení v oblasti furlanské, terstské a isterské, pak uvádí slovanská toponyma a lexikální výpůjčky z německých nářečí dnešního jižního Rakouska, dále sleduje slovanské vlivy na půdě dnešního Maďarska, Rumunska a Řecka a nakonec věnuje pozornost slovanským toponymům i lexikálním výpůjčkám na území dnešní Albánie. Z Popovićova přehledu vyplývá, že jižní Slované osídlili hustěji nebo řídkěji do VII. stol. téměř celý balkánský poloostrov a že měli značný vliv na zemědělské názvosloví těch neslovanských etnických skupin, s kterými sdíleli po jistou dobu společné území (zvlášť silný vliv měli na Rumuny, Albánce a Maďary). I k této kapitole musíme připojit kritickou poznámku: autor ve snaze podat co nejzhuštěnější výklad zanedbal chronologii jihoslovanských lexikálních prvků v neslovanských sousedních jazycích a tím znesnadnil čtenářům časovou orientaci.

Dobře informují o různých otázkách týkajících se diferenciacie jihoslovanských jazyků další dvě kapitoly (V a VI), třebaže i v nich byl autor nucen vzhledem k povaze své knížky mnohé věci zjednodušit. Bohužel v přehledu hláskoslovných a tvaroslovných jevů, kterými se liší západní jihoslovanská skupina od východní (střídnice za *z*, *z*, *z* a za *z* a za *z*: 2. sg., 1. 4. pl. subst. *a*-kmenů, 2. sg. zájmen, 1. os. sg. a pl. sloves a j.), chybějí základní chronologické údaje. Podrobněji se autor zabývá t. zv. otázkou šopskou a makedonskou, t. j. otázkou příslušnosti dialektů v Šoplu (ve vých. a již. Srbsku a v záp. Bulharsku) a v Makedonii. Pokud jde o šopská nářečí, přijímá Popović názor Beličův, že to jsou nářečí čistě srbocharvátská s některými makedonskými prvky na jihu. K tomuto závěru lze však dojít jen tehdy, jestliže eliminujeme vývojově mladší „balkanismy“, charakteristické pro tato nářečí, jako „*cizi nános*“. Takový postup je ovšem jednostranný, neboť přehlídá různý směr vývoje šopských nářečí v různých historických obdobích. Pravdu má Popović potud, že staré hláskové a tvarové změny ukazují spíše na souvislost se srbocharvátským jazykovým celkem. Méně složité je s hlediska lingvistického makedonská otázka: autor nepochybuje o tom, že makedonská nářečí i makedonský spisovný jazyk patří do východní skupiny jihoslovanských jazyků, i když mají některé inovace společné se srbocharvátsčinou. Nakonec podává autor zajímavé shrnutí dosavadních poznatků o tom, jak se hláskoslovná diferenciacie jihoslovanských jazyků odráží v toponymech i v některých lexikálních výpůjčkách ze slovanštiny v maďarštině, v rumunštině, v albánštině a v nové řečtině.

Jen krátce pojednává Popović o vzájemném poměru mezi srbocharvátsčinou a slovinštinou. Nepochybuje o jejich starší jednotě, i když připouští možnost, že se některé jevy odlišující oba jazyky mohly začít vyvíjet již před příchodem jižních Slovanů na Balkán. Právem považuje Popović za rozhodující tu okolnost, že část jižní slovanštiny, ze které vznikl jazyk slovinštiny a srbocharvátský, vyvíjela se ještě dlouho na balkánském území stejným směrem.

VII.—X. kap. zachycují zkratkovitě vývoj spisovné srbocharvátstiny a jejích nářečí

od nejstarších dob do dneška. Je pochopitelné, že se autor při malém rozsahu své práce mohl omezit jen na otázky nejdůležitější a že v mnohých případech, využívaje dosavadní literatury, jen konstatuje jisté skutečnosti, aniž je vykládá. Zvláště obtížný úkol musel zdolat při stručném vylíčení vývoje srbocharvátských nářečí, i když se mohl opřít o četné dialektologické studie i o syntetické práce Belicovy a Rešetarovy. Určení chronologie nářečních jevů, pokud nejsou zachyceny v písemných památkách, vyžaduje si totiž nejen hlubokou znalost historie jazyka, nýbrž i značnou kombinační schopnost. Je-li nutno navíc řešit otázky šíření nářečních jevů z jistých center, překrývání jedněch znaků druhými — expansivnějšími, mísení různých nářečních jevů atd. a přitom přihlížet k historii uživatelů daných nářečí, pak lze sotva počítat s uspokojivým zvládnutím celého komplexu otázek na několika málo stránkách. Proto se nemůžeme divit, že přes autorovu snahu podat ucelený přehled je oddíl o vývoji nářečí nejméně přehledný a nejvíce hypotetický. Popović nejprve podává charakteristiku nářečních rozdílů na území srbocharvátského jazyka do vpádu Turků na Balkán (vypočítává zvláštnosti čakavštiny, šekavštiny a štokavštiny) a podrobněji sleduje měnící se směr vývoje čakavského nářečí: přijímá hypotese o pradávnm společném vývoji čakavštiny s kajkavštinou a pak o společném vývoji čakavštiny se štokavštinou. Ve sporu o původ charvátského kajkavského nářečí mezi Ramovšem a Belicem staví se autor na stanovisko Ramovše, který považuje charvátskou kajkavštinu od původu za dialekt slovinský. Dále věnuje Popović pozornost geografickému rozsahu nářečních střednic za psl. ž. Podrobnějšího a přehlednějšího zpracování by si zaslouhoval vývoj srbocharvátských nářečí po vpádu Turků na balkánský poloostrov, neboť v tomto období došlo k velkým pohybům obyvatelstva, které měly za následek mísení různých nářečních systémů.

Vhodně rozvrhl Popović materiál o vývoji slovanských a cizích prvků v soustavě srbocharvátského jazyka. Věnuje přitom větší pozornost prvkům cizím, neboť slovanskou vývojovou kontinuitu srbocharvátský jev považuje za evidentní. Působením substrátu, po případě vlivem románským a řeckým vysvětluje na příklad zrušení starého slovanského protikladu měkkosti u vokálů a cizím vlivům připisuje tendenci srbocharvátské zkracovat nepřízvučné samohlásky. K tomu poznamenáme, že je sice možné vykládat tyto hláskové jevy i domácím vývojem, ale že cizí vliv je velmi pravděpodobný. Ve shodě s dosavadní balkanologickou literaturou uvádí autor vznik srbocharvátského infinitivu s opisným slovesem *ću* do spojitosti s vývojem v nové řečtině a ukazuje na cizí podněty k záměně infinitivu konstrukci *da* s praesentem atd. Zvláště zajímavá je část, ve které autor sleduje vlivy cizích sousedních jazyků na srbocharvátská nářečí. Zachází tu však příliš daleko, neboť vidí často cizí vlivy i tam, kde jde pravděpodobně o domácí vývoj (týká se to především jevů hláskoslovných). Pokud jde o lexikální vypůjčky z cizích jazyků, bylo by třeba věnovat větší pozornost jejich chronologii.

Pro nedostatek místa jsme se nemohli bohužel zabývat poměrem obsahu jednotlivých kapitol k literatuře, které Popović ve svém přehledu využívá. Obecně můžeme říci, že pečlivě sebral domácí i zahraniční literaturu týkající se vývoje srbocharvátského jazyka (uvádí ji za každou kapitolou) a že se mu z větší části podařilo obrátit pozornost na věci základní. Přes jistou nerovnoměrnost ve zpracování jednotlivých kapitol i přes chronologickou nejasnost mnohých otázek je práce Popovićova velmi užitečná, neboť poskytuje celkový pohled na vývoj srbocharvátské jazyce a zároveň zachycuje aspoň v nejhrušších rysech dosavadní stav bádání o srbocharvátském jazyce.

Milan Jellinek

Kiril Mirčev: Историческа граматика на българския език, София 1955, 197 s.

Kniha prof. Mirčeva je určena za učebnici pro studenty pedagogických institutů. Kromě vlastních výkladů o vývoji bulharského systému hláskového a mluvnického obsahuje však toto dílo v úvodní části i výklady jiné: o pramenech historického studia bulharštiny, o místě bulharštiny mezi slovanskými jazyky, o jazykových stycích bulharštiny s jinými jazyky a o periodisaci vývoje bulharštiny s krátkou charakteristikou jednotlivých vývojových období. Na závěr pak je ke knize připojena čtyřicetistránková chrestomatie středobulharských textů (pořízená fototypicky a bohužel ne příliš dobře čitelná) a krátký slovníček (jedna a půl stránky) k textům. Učebnice tak shrnuje v stručném a hutném náčrtu výsledky starších syntetických prací Lavrova, Coneva a Mladenova i pozdějších speciálních studií a monografií a přináší základní poučení nejen o vlastních otázkách historické bulharské mluvnice, nýbrž vůbec o celých dějinách bulharštiny.

Úvodem pojednává autor o cíli a úkolu historické bulharské mluvnice, o vztazích historické mluvnice k jiným vědním disciplinám a o pramenech historického studia bulharštiny (5—8). V periodisaci vývoje bulharštiny, která následuje (8—10), přidržuje se autor zříté už